

Om jakt, makt och lokalsamhälle

Torsdagen den 23 april 2020 meddelade EU-domstolen att vårjakten på Åland strider mot EU:s fågeldirektiv. Vårjakten har varit en mycket gammal jaktform i skärgården, som lyckats överleva förvånansvärt länge i vårt moderna samhälle. Detta kan ge en anledning till att närmare betrakta den europeiska jaktens historia.

Jakten och makten

Tittar man på statistik gällande jägare i Europa idag så ser man vissa skillnader. Antalet jägare i Finland är 5,8 % av befolkningen. I Norge är antalet jägare 4,75 %, i Sverige 3,2 %, i Tyskland 0,4 % och i Storbritannien 0,9 %. Enligt statistiken finns det i Finland procentuellt sett mest jägare i jämförelse med hela resten av Europa. Åland är i detta sammanhang särskilt intressant genom att mängden jägare där är 11 % av befolkningen. För att förstå dessa skillnader bör man ta en titt på jaktens historia i Europa.

Ända sedan 1200-talet har jakten varit begränsad i hela Europa och inte kunnat utövas fritt. I hela Europa gällde från 1200-talet att endast kungen fick jaga storvilt (kronhjort, dovhjort, vildsvin). Vanliga bönder hade inte rätt att jaga dessa ur näringssynvinkel viktiga bytesdjur utan fick ty sig till att på enstaka områden jaga småvilt – hare, skogsfågel och sjöfågel. Den kungliga jakten var både ett privilegium och fungerade också som representation. Kungar och drottningar bjöd in andra kungligheter på jakt för att imponera på varandra och säkerligen också för att idka affärer. Jakten var således inte enbart ett nöje utan kunde ha stark politisk betydelse och var en viktig statussymbol.

Att jakten i hundratals år var ett kungligt privilegium var förtretligt för adelns del. Under 1600-talet fick emellertid också adeln rätt att jaga storvilt. I och med detta kom jakten att allt mer bli en överklassfråga snarare än enbart ett kungligt privilegium. Adelns jakt handlade inte bara om ett nöje för överklassen utan var också kopplad till krigföring. Att kunna jaga med häst och gevär och att kunna skjuta bra, var ett sätt att öva sig i krigföring. Därför var också disciplin en mycket viktig del av jakten. Detta avspeglades i hur jakten under 1700- och 1800-talen började ses som en sport. Med begreppet sport betonade man att jakten hade en moralisk och disciplinerad hållning som mål, snarare än att bara få

så mycket byte som möjligt. Denna sportsliga och delvis militära anda i jakten syntes också i klädstilen. Den engelska rävjakten är kanske det starkaste uttrycket för kombinationen av jakt och elegant militärisk klädstil.

Ännu idag är jakten i största delen av Europa en överklasshobby, vilket syns i vapnens elegans, i jaktkläder, i jaktmetoder och i aveln av jakthundar. Att jakten i hundratals år inte varit en del av vardagen för vanligt folk syns också idag i den mycket låga andelen jägare i Storbritannien och Tyskland.

Hur såg jakten ut i Finland?

Sverige tog under medeltiden modell från det övriga Europa. I **Magnus Erikssons** landslag som stiftades kring 1350 bestämdes att också i Sverige skulle enbart kungen ha rätt att jaga storvilt. **Gunnar Brusewitz** skriver att rikedomerna på älg innebar ett politiskt trumfkort för Sverige. I största delen av Europa hade älgen utrotats. Då man i Sverige insåg att älgen imponerade på européerna innebar detta att den svenska kungen kunde bjuda in kungligheter från andra länder på älgjakt.

Vissa områden i Sverige – exempelvis Finland, Värmland, Västra Götaland, Dalsland och Hälsingland – var dock undantagna från regeln att enbart kungen hade jakträtt på storvilt. På Åland gällde emellertid det kungliga jaktprivilegiet. Om någon annan än kungen fällde en älg där så riskerade denne att avrättas.

Varför var då Finland undantagen stadgandet att enbart kungen fick jaga storvilt? Enligt **Pirjo Ilvesviita**, som skrivit doktorsavhandlingen *Paaluraudoista kotkansuojeluun. Suomalainen metsästyspolitiikka 1865–1993* hade detta sin förklaring i Finlands gamla rötter gällande jaktmarker. Finnarna hade under förhistorisk tid, innan man blev en del av Sverige, ett etablerat system

av marknyttjande som byggde på gamla jaktområden. Före den svenska tiden hade byarna i Finland gemensamma jaktmarker runt byarna, längre bort hade man egna jaktmarker. Ett område blev ens eget jaktområde genom att man lade ut fällor kring en viss sträcka och genom att man vittjade fällorna. Då landet blev en del av Sverige godkände kungen dessa gamla jaktmarker. Enligt Ilvesviita ville Sveriges kung inte reta upp de finska småbönderna.

Jakten i Finland har således inte begränsats på samma sätt som i det övriga Europa. Detta innebar dock inte att jakten i Finland var fullständigt fri. **Heikki Lehikoinen** skriver i boken *Tuo hirvi hiisiäsi. Metsästyksen kulttuuri-historia Suomessa* att småböndernas och skärgårdsbefolkningens jakträtt inbegrep skyldigheter både mot kyrkan och kungen i form av betalning av skatt med skinn (bland annat hermelin, mård, ekorre). Det fanns också bestämmelser om att varje gård måste delta i vargjakt med nät. Dessa skyldigheter har ändå inte utslutit jakten för småbönderna och skärgårdsbefolkningen. Detta har också format jaktens mening på ett annat sätt än i Europa. Medan jakten i Europa har präglats av kungars makt och adelns privilegier, har jakten i Finland till stor grad formats av skärgårdsbors och småbönders livsomständigheter.

1860-talet och jakten som bildning och föreningsverksamhet

Trots att jakten i Finland inte har präglats av kungars och adelns makt på samma sätt som i resten av Europa, så har den inte varit konfliktfri. Under ryska tiden skedde viktiga förändringar som också påverkade finska jaktförhållanden. 1860- och 1870-talen medförde en friare samhällsatmosfär i Finland, vilket skapade utrymme för ett nationellt uppvaknande. Detta var också en tid då idén om bildning började växa sig stark i hela Europa, inklusive Finland. Finskspråkiga dagstid-

ningar startades, folkskolan grundades och bibliotek öppnades. Föreningslivet växte fram i Finland på bred front; man bildade fackföreningar, politiska partier och många samhällsnyttiga föreningar så som idrottsföreningar och nykterhetsföreningar. En förening som bildades under denna tid var "Finlands jagtförening", år 1865. Jaktföreningens verksamhet handlade i många avseenden om bildning och upplysning. Man skickade ut folkskollärare och präster till bygderna för att undervisa om jakttider för olika viltåkrar, om fridlysning av hotade arter, om anläggandet av viltåkrar och annat. En viktig fråga var att försöka få älgstammen att växa.

Enligt Ilvesviita var det främst den finlandssvenska överklassen som hörde till Finlands jagtförening. Föreningen strävade dock efter att få med småbönderna i verksamheten. Genom att få med så många markägande bönder som möjligt ville man täcka stora markarealer med jaktföreningens regelverk för att på så sätt kunna arbeta mer systematiskt för att främja viltvård och motverka tjuvjakt. Men det var länge svårt att få bönder att intressera sig för jagtföreningen, som upplevdes gå emot småböndernas jaktbehov eftersom den ville förbjuda jakt med snaror och fällor. Jaktföreningen ansåg att fällor vållade lidande för djuren. Därtill ansåg jagtföreningen att fällor inte motsvarade den från Europa importerade idén om jakten som "sport". Att jakten var en sport innebar som jag nämnde tidigare, att man ansåg att det viktigaste inte var själva bytet utan framför allt en moralisk och disciplinerad hållning under jakten. Hit hörde också tanken att djuret skulle få en chans att fly, vilket fällor inte tillät. Den här idén föll inte i god jord hos bönderna. Även om fällor orsakade lidande var de länge den huvudsakliga jaktmetoden bland småbönder och metoden var effektiv när man behövde mat på bordet. Också storvilt som älg och björn jagades länge med fällor. De flesta småbönder och torpare hade inte råd att köpa egna gevär, och de gamla mynningsladdare som någon enstaka bonde hade var inte lika effektiva som snaror och fällor.

Vättar på Föglö, Åland. Foto: John Hackman, Kulturvetenskapliga arkivet Cultura, etnologiska bildsamlingarna.

Jaktföreningens verksamhet hade således svårt att komma igång. En avgörande orsak till detta var också att det blev svår hungersnöd i Finland 1867–1868. Detta innebar, enligt Ilvesviita, att människor struntade i jaktföreningens principer om viltvård och jaktmetoder. Mitt i en hungersnöd kunde människor inte börja ta jaktföreningens råd att inte jaga med fällor på allvar. Tjuvjakten ökade märkbart särskilt kring Helsingfors, och älgen utrotades under denna tid nästan helt i Finland.

Åren 1907–1908 kan man i flera finska jägartidskrifter läsa debatter kring jaktens villkor i landet. Debatterna går i många riktningar. I första numret av *Finsk Jakt-tidning* 1907 redogörs för agrarmötet i Lahtis gällande jaktlagen. Agronomen **F.E. Kariniemi** hade fört lantbefolkningens talan och föreslagit att förbudet mot att använda snaror och fällor skulle slopas. Argumentet att fällor är plågsamma ansågs vara ett svepskäl för sportjägarnas intresse att behålla jakten för sig själva. Konflikterna gällde inte bara sportjägare och bönder utan avspeglade också djupare politiska frågor i tiden. Ett annat lagförslag som diskuterades var att jakträtten skulle frigöras från markägandet så att också torpare fick möjlighet att jaga lagligt. Förslaget fick hätsk kritik av bönderna eftersom detta ansågs gå emot äganderätten. Därtill ansågs förslaget inte lösa problemet med tjuvjakt utan det skulle snarare förvärra problemet så att allt vilt skulle jagas slut. "Man skulle lika gärna kunna påyrka att jordägaren skall afstå äfven själva skogen emedan socialisterna eljest kunne bränna upp den", skriver signaturen **D. J. Wadén**. I *Tidskrift för jakt och fiske* nummer 4–5 1918, utgiven strax efter inbördeskriget, skriver signaturen "jaktvårdare" om problemet med tjuvjakt.

Vi ha nu under det röda skräckväldet sett vad vårt proletariat är i stånd till. Och inne i våra vidsträckta skogar lever samma anda i tusental torpares och backstuguhjons hjärtan. De ha ansett och komma alltid att anse alla förordningar om fridlysning och jakträtt för den renaste orättvisa och borgerliga kittslighet som ingen bör fästa sig vid eller följa. Endast rafflande straff, som drabbar dem själva eller den närmaste grannen skall komma dem att av fruktan hålla sig från skogen. Men det är också fruktan – endast och uteslutande en simpel rädsla för straffet som skall åstadkomma undret.

Skribenten reflekterar inte över att det rådde akut brist på mat under denna tid. Att människor tjuvjagade hade knappast enbart att göra med en ovilja att följa lagar om fridlysning utan i första hand med svält.

År 1918 stiftades torparlagen vilket innebar att 120 000 fler människor i Finland fick tillgång till egen mark och då också egen jaktmark. Under samma tid förverkligades runt om i Europa liknande jordreformer där jordlösa fick möjlighet att få egen mark. Torparlagen innebar att välståndet ökade och fler människor fick råd att köpa egna gevärs. Detta ledde till ett ökat jakttryck och älgen försvann än en gång nästan helt. Därför blev det ännu viktigare för jaktföreningen att nå ut till småbönderna för att få jakten mer kontrollerad. Ilvesviita påpekar att de flesta småbönder fortsatte att strunta i finska

jaktföreningens stadgar. Man jagade för husbehov och brydde sig inte om jaktföreningens betoning på regler och viltvård. Tjuvjakt var vanlig särskilt bland stadsbor som inte ägde mark.

Enligt Ilvesviita brydde sig allmänheten inte om jaktlagarna ända in på 1950-talet. Åren kring vinterkriget och fortsättningskriget innebar återigen knapphet och till följd av det jagade många igen till husbehov, utan att bry sig desto mera om regler. På 1960-talet började jakten bli mer organiserad och idag är den ytterst reglerad.

Jakten som en del av lokalsamhället

Ser man på jakten idag i Finland kan man säga att den har präglats av landets historia på flera sätt. Dels har jakten formats av den föreningsverksamhet kring fritidsjakt som uppstod på 1800-talet och den betoning på bildning som växte fram under denna tid. Dels har jakten blivit demokratiserad vilket är resultatet av de två stora jordreformerna efter inbördeskriget och efter fortsättningskriget. Demokratiseringen är också resultatet av ett idogt arbete gällande regleringar och lagar. Bläddrar man idag i jakttidningen *Jägaren*, som kommer hem till alla som betalt sin årliga jaktkortsavgift, ser man tydligt det bildningsideal och betoning på regler som präglade jaktföreningens strävan på 1800-talet. Frågor om viltvård såsom anläggande av viltåkrar, våtmarker, jakt på skadedjur samt vilträkning, fridlysningar och jakttider är etablerade teman. Kunskap om djurens naturliga beteende och ekologi är också ständigt återkommande inslag.

Utmärkande för jakten i Finland är också att den ännu idag präglas av gamla lokala jaktmönster. Ett exempel på detta är vårjakten på sjöfågel i skärgården. Denna jaktform har mycket gamla rötter och har formats av naturens lokala villkor, men har också varit en del av en gammal växelverkan mellan människa och natur. Det är på våren, inte på hösten, som det förekommer stora flockar med ejder och alfågel i skärgården. Alfågeln flyger förbi norrut mot ishavskusten. Den stannar inte och häckar i den finländska skärgården eller på Åland. Ejdrarna å sin sida stannar och häckar men det är enbart gudingar (hannar) som jagats. På hösten finns det inte alls fågel i samma mängder i skärgården som på våren. Vårjakten var därför länge en viktig del av skärgårdsbornas levebröd, medan fågeljakten på hösten inte alls hade samma betydelse. Att man i skärgården har jagat på våren har alltså inte haft att göra med likgiltighet för fåglarnas häckningstider utan med naturens konkreta omständigheter.

Vårjakten på sjöfågel hängde ihop med ett bredare mönster av växelverkan mellan skärgårdsborna och vårfåglarna. Ett av dessa mönster var äggplockandet. Förr om vårarna plockade skärgårdsbor ägg på öarna. Liksom jakten, har också äggplockningen reglerats. I artikeln "Pannukakuista ja tyynyn täyhteistä riskiläkoukuun" skriver **Roland Vösa** och **Agneta Andersson** att det redan på 1400-talet fastslogs att man enbart fick plocka ägg på egen mark och liksom skatt länge betalades med skinn, betalade skärgårdsbor också skatt med ägg. I 1868 års jaktförordning förbjöds äggplockningen,

Medan jakten i Europa har präglats av kungars makt och adelns privilegier, har jakten i Finland till stor grad formats av skärgårdsborna och småbönders livsomständigheter.

men i boken *Jurmo by, närmast havet* berättar **Agneta Andersson** att länsstyrelsen i Åbo och Björneborgs län ännu 1938 beviljade tillstånd för Jurmoborna att plocka ägg för husbehov. På 1960-talet förbjöds äggplockandet slutligen helt i Finland. Äggplockandet handlade inte om rovfångst utan var förenat med omsorg och hänsyn mot fåglarna. Man byggde holkar särskilt för knipor och skrakar. Sedan, då kniporna eller skrakarna lagt ägg i holkarna, kunde man plocka några ägg från dem – men det var viktigt att man alltid lämnade några ägg kvar i boet så att knipan kunde fortsätta värpa och få en kull. Om man tog alla ägg från boet skulle fågeln inte ha återkommit och fortsatt att värpa. Då äggplockningen fungerade innebar den alltså inte att fåglarna minskade. Knipan fick ett bra bo, skärgårdsbon fick ägg på våren och knipan fick också sin kull.

Ett liknande samspel mellan skärgårdsbor och fåglar gällde samlandet av ejderdun. Andersson skriver om hur ejderdun samlades om vårarna på så kallade "dunskär". Man samlade dunet efter att ungarna kläckts och lämnat boet. Samlandet störde alltså inte fåglarnas häckning. I arbetet med samlandet och putsandet av dunen deltog alla generationer, vuxna, äldre och barn. Eiderdunet såldes bland annat till Åbo Vadd, som använde det till att stoppa kuddar och täcken. Kring 1950 försvann denna tradition, sannolikt för att det blev möjligt att köpa billiga industriproducerade täcken och dynor. Vårjakten, liksom äggplockandet och samlandet av ejderdun har präglats av hänsynsfull växelverkan mellan människor och fåglar. Längre försökte skärgårdsborna också hålla bort minkar, mårhundar och kråkor från skärgården eftersom dessa kunde äta upp en mycket stor mängd av både ägg och ungar och märkbart skadade fågelstammarna.

Jakten har också ännu idag en viktig social betydelse för lokalsamhället. I sin pro gradu *Hien hirven hiihtämähän. Metsästyksen sosiaalissa ja yhteiskunnallisissa ulottuvuuksissa* (2008) intervjuade **Lea Tamminen** jägare i Finland om vad de anser vara viktigast med jakten. De flesta jägare svarade att samvaron är det viktigaste. Därpå följde vistelsen ute i naturen och möjligheten att komma bort från vardagsstressen. Först på sjätte plats kom bytet. Ifall vi ser tillbaka på jaktens historia så går det kanske att förstå varför jägarna svarat så här. Jakten har fortfarande starka kopplingar till lokalsamhället även om den inte mera är en nödvändig del av människors levebröd. Man jagar ofta tillsammans med byborna, med sina mor- och farföräldrar och sina föräldrar och barn. Gemenskapen bland lokalbefolkningen har för många en stor betydelse i jakten men är något som ofta

förbises då jaktens innebörd diskuteras i media eller i byråkratiska sammanhang.

I och med att Finland gick med i EU 1995 ansågs vårjakten gå emot EU:s fågeldirektiv. En orsak till att EU ville förbjuda vårjakten var att ejderstammen höll på att minska. Detta berodde inte huvudsakligen på vårjakten utan anses ha många olika orsaker: sjukdomar, miljögifter, ökade mängder rovdjur och ökade mängder snabba fritidsbåtar. Vårjakten var ändå en enkel måltavla att rikta sig mot och den förbjöds 2005 i Skärgårdshavet.

På Åland fanns vårjakten kvar ända till i år (2020), om än i starkt beskuren form. Mellan 2005 och 2011 hade man några års uppehåll i vårjakten på Åland, men 2011 beslöt man att åter tillåta den. EU har upprepade gånger yrkat på att vårjakten bör förbjudas, men Åland har fortsatt att tillåta jakten. Att Åland har lyckats hålla kvar sin vårjakt trots EU:s förbud är utan tvekan uttryck för den ovanligt starka lokala förankringen jakten fortfarande har och säger något om dess mening för det åländska samhället. Vårjakten är en jaktform som inte har sina rötter i överklassens privilegier utan den har sina rötter i skärgårdsbornas vardag och historia. Vårjakten har också ända till idag kombinerats med ett mycket aktivt arbete för att minska på rovdjur såsom mink och mårhund i skärgården. I och med att vårjakten på sjöfågel förbjuds kommer antagligen också intresset för att jaga mink och mårhund att sjunka. Ålands vårjakt har varit en kamp mellan å ena sidan ett lokalsamhälle där viltvård varit en konkret del av jaktens mönster och å andra sidan ett distanserat byråkratiskt synsätt från EU:s håll där jakt ställs mot miljövärd. Nu verkar denna kamp vara över och EU har vunnit. Det som nu försvinner är inte bara en fritidssysselsättning utan ett helt livsmönster av samvaro, omsorg och mening. Låt mig avsluta med **Johan Cullbergs** berättelse om vårfågeljakten på Kökar i början av 1900-talet från boken *Männen som kom från havet*.

Man satt och rodde, lugnt och stillsamt. Man kom att tänka på berättelser man hört från äldre tider, många gamla sägner. Och man satt och rodde. Man kunde vila på årona någon gång, och då fick man höra alla sjöfåglar som hade återkommit. Man fick höra deras läten, och man lärde sig till och med att skilja de olika arterna på grund av vingslagens hastighet eller långsamhet. (...) Så småningom var man där ute. Det var långt ute, man kunde ro så där en 25 kilometer ibland, kortare också någon gång, ut till de yttre skären. Och man kom dit lite före soluppgången. (...) En stund före solens uppgång tystnar nästan allt ljud, det är liksom hela naturen skulle bida i avvaktan då. Men så snart det röda klotet höjer sig börjar fågelsträcket. Det kommer ejdrar, det kommer svärtor, prackor, allor, alla de där bevingade invånarna som är skärgårdens prydnad, de kommer tillbaka. De sträcker i långa sträck eller i enskilda par. Och då har skytten satt ut sina vettar. En och annan faller för vettarna, man hör knallar, och där slutar fågeln sitt liv liggande på vattnet, och så bärgar man dem.

Iva Gustafsson är forskare i filosofi vid Åbo Akademi

